

Radivoj Nikolić

Anarhija i anarhizam

Etimološki reč *anarhija* znači društvo bez vlade. Svi teoretičari anarhizma smatraju da je anarhija takav društveni ideal koji odgovara prirodnom načinu života u kojem bi pojedinci bili oslobođeni svakog legalnog nasilja i ne bi imali drugih obaveza osim onih koje im nalaže njihova svest, a to bi bilo izvodljivo jedino u društvu u kojem bi iščezla svaka ideja o podeli na poslodavce i najamnike, kapitaliste i proletere, gospodare i sluge, vlastodršce i najamnike, kapitaliste i proletere, gospodare i sluge, vlastodršce i podanike. Slično ovome, i marksizam vidi u anarhiji cilj, kako kaže Lenjin: »Mi se niukoliko ne razilazimo sa anarhistima kad se kao *cilj* postavljaju ukidanje države.«¹ I u raspisu Generalnog veća »Tobožnji rascepi u Internacionali« kaže se da »svi socijalisti podrazumevaju pod anarhijom sledeće: kad se jednom ostvari cilj proleterskog pokreta, ukidanje klasa, vlast države, koja služi da se velika proizvođačka većina drži pod jarmom malobrojne izrabljivačke manjine, nestaje, a državne funkcije pretvaraju se u obične administrativne funkcije.«²

Ili Engels, u članku »O autoritetu«: »Svi socijalisti slažu se u tome da će politička država, a s njome i politički autoritet, iščeznuti povodom buduće socijalne revolucije, to jest da će javne funkcije izgubiti svoj politički karakter i pretvoriti se u proste administrativne funkcije koje štite prave interese društva.«³

Buharin, u svojoj čuvenoj brošuri »ABC komunizma«, naziva anarhizam »plebejskim socijalizmom«: »Anarhisti predbacuju komunistima da žele da zadrže državnu vlast u budućem društvu. *To nije istina*. Stvarna razlika se sastoji u tome što anarhisti poklanjaju više pažnje raspodeli nego organizovanju proizvodnje. To organizovanje oni ne shvataju kao krup-

1
Lenjin, *Država i revolucija*, Izabrana dela, tom II, knjiga prva, »Kultura«, Beograd, 1950, str. 186.

2
Marks-Engels-Lenjin, *Protiv anarhizma, liberalizma, levičarstva i revizionizma*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 50.

3
Marks-Engels, *Izabrana dela*, tom I, »Kultura«, Beograd, str. 582.

nu solidarnu privredu, već kao bezbroj autonomnih zajednica, a takvo društvo ne može osloboditi čovečanstvo. U takvom društvu proizvodne snage ne mogu da dostignu visok stepen razvoja koji su dostigli pod dominacijom kapitala, jer *anarhija* ne povećava proizvodnju, već je *uništava*. Zato nije ništa čudno što su anarhisti, u praksi, često skloni podeli potrošnih dobara, a opiru se organizovanju proizvodnje na višem nivou. Oni predstavljaju interese i aspiracije, ne radničke klase, već takozvanog »lumpenproletarijata«, proletarijata vagabunda koji pate pod kapitalističkim režimom, ali koji nisu sposobni za stvaralački i nezavisan rad.«⁴

Možda je *Filozofski rečnik*, objavljen u NDR (Lajpcig, 1969), izrekao najoštriju »presudu« protiv anarhizma: »Anarhizam je utopijski i malograđanski pokret. Ideal malograđanina je društveni poredak bez državne vlasti, u kojem je takav buržuj nezavisan od društvenih i političkih veza. Nasuprot naučnom socijalizmu, odbacuje politički organizovanu klasnu borbu, kao i svaku političku organizaciju uopšte, svaku disciplinu i svaki autoritet, očekujući da će postići ostvarenje apsolutne slobode, pravde, jednakosti i bratstva u društvu ukidanjem svih državnih organa i državne prinude. Odriče rukovodeću ulogu marksističke partije i diktaturu proletarijata, umesto čega vodi neposrednu društvenu borbu i nacionalni i internacionalni generalni štrajk da bi spontanim i jedinim aktom nasilja pobedio državno-kapitalistički poredak i uspostavio socijalizam bez državne organizacije i prinude. Služi se terorističkim metodima. Tlo na kome se pothranjivao anarhizam bila je nekadašnja sitna individualna robna proizvodnja sitnog sopstvenika, ugroženog od kapitalizma i nemoćnog protiv zakona konkurencije. Naprotiv, opire se krupnokapitalističkoj proizvodnji, čije uništenje traži. Opire se buržoaskoj državi jer ova štiti krupnu privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, ali se opire i proleterskoj državi jer vjeruje da mu ona ugrožava njegovu individualnu svojinu. On je agraran i antiprogresivan. Zato Lenjin i kaže da je anarhizam proizvod očaja, mentaliteta deklariranih intelektualaca i lumpenproletarijata.«⁵

Kao što se vidi, prilično su različite ocene i definisanje anarhizma. Anarhizam je bio već nekoliko puta definitivno sahranjen kao istorijski preživela koncepcija u opštem socijalističkom i radničkom pokretu. Pa ipak, bez obzira na brojne posmrtno liste koje su mu izdane, a bez obzira i na ograničenja koja nosi u sebi, anarhizam danas ponovo nastupa i sve je prisutniji u revolucionarnoj misli i praksi sve šireg kruga ljudi koji teže stvaranju slobodnijeg sveta.

Uobičajeno je mišljenje da anarhizam potiče, da se nadovezuje na buržoaski liberalizam koji je proizišao iz francuske revolucije 1789, to jest da su osnovne ideje anarhističkog idearija proizišle iz ideološke infrastrukture pokreta za slobodnu inicijativu (buržoaskog liberalizma), a u krajnjoj liniji, iz francuskog individualističkog racionalizma i nemačkog apsolutnog idealizma. Međutim, pažljivim čitanjem dela klasika anarhizma, a naročito

4
N. Buharin, *E1 ABC del comunismo*,
Publicaciones del Centro de Orientacion
Marxista. Mérida, México, 1935, str. 81—82.

5
Citirano prema: Carlos Diaz — Felix
García, *16 testis sobre el anarquismo*,
Zero ZYX, Madrid, 1978, str. 81—82.

Bakunjinove knjige *Bog i država*,⁶ lako je uočiti da je anarhizam negacija buržoaskog individualizma i liberalizma.

U svojoj kritici buržoaskog, političkog liberalizma, Bakunjin ukazuje da su i da se zovu »liberali oni koji individualnu slobodu uzimaju za osnovu i polaznu tačku svoje teorije, oni koji su prvi rekli da je vlada, država, nužno zlo i da se celokupna civilizacija sastoji u tome da se sve više smanje njene prerogative i prava, ali da su se u praksi, kad god je ozbiljnije ugroženo postojanje države, pokazali kao pristalice apsolutnog prava države, ne manje fanatični od apsolutističkih monarhista i jakobinaca«. Bakunjin posebno ističe da se kult liberala prema državi objašnjava na dva načina. Prvo, iz praktičnih razloga liberali pripadaju buržoaziji koja zahteva da joj država obezbedi najpotpuniju privilegiju koja je izražena u čuvenoj izreci »Laissez faire et laissez passer«, ali to želi samo za sebe, dok istovremeno država treba da drži mase potčinjene najstrožoj disciplini. Bakunjin podseća da kad god se masa radnika pokrene, najegzaltiraniji buržoaski liberali odmah postaju uporne pristalice državne svemoći. Drugo, za liberala, individualna sloboda nije istorijski proizvod društva, već je prethodila društvu kao da je svaki čovek nosi u sebi rođenjem, u svojoj »besmrtnoj duši«. Bakunjin vidi u tome metafizičku teoriju po kojoj je čovek potpuno biće jedino izvan društva, pa kako je prethodno slobodan i stvoren izvan društva, onda i društvo stvara kao voluntaristički čin i na osnovu nekakvog ugovora; jednom rečju, po toj teoriji individue nisu stvorene u društvu, već naprotiv, one ga stvaraju vođene nekakvom spoljašnjom nužnošću. Bakunjin izvodi zaključak da su liberali antisocijalni, da za njih društvo kao takvo ne postoji.⁷

Antiliberalna koncepcija anarhizma, kako tradicionalnog u interpretaciji Bakunjina, Kropotkina, Malateste i drugih, tako i savremenog anarhizma, mogla bi da se ukratko svede na sledeće: sloboda čoveka nije ograničena slobodom drugih ljudi, već je čovek stvarno slobodan kada njegovu slobodu priznaju drugi ljudi i kada ona nalazi svoju afirmaciju u slobodi drugih. Čovek je stvarno slobodan jedino među isto tako slobodnim ljudima. Ropstvo samo jednog jedinog čoveka negira slobodu svih drugih. Sloboda svakog pojedinca jedino je moguća u slobodi svih drugih. Pravda se sastoji u ostvarivanju slobode putem jednakosti. Osnovni princip ljudskog morala jeste sloboda. Potpuno odbacivanje svakog spoljašnjeg autoriteta, uključujući isto tako i autoritet koji žrtvuje slobodu radi interesa države. Društveni poredak treba da bude rezultat najveće moguće individualne slobode, kao i slobode na svim nivoima društvene organizacije. Po-

6

Miguel Bakunin, *Dios y el Estado*, CECSA, Mexico, 1969. Svi navodi u ovom radu iz Bakunjinove knjige *Bog i država* prevedeni su iz navedenog izdanja na španskom jeziku.

7

S tim u vezi napomenuo bih da je nelogičan termin »anarholiberalizam«, koji se često upotrebljava u nas. Što se tiče ljudi kao što su Džilas, Mihajlov ili Francuz Kolline (Collinet), oni, pored toga što ne poznaju anarhizam i nisu anarhisti, propovedaju antiproletersku i antisocijalističku politiku, smatraju da je samoupravljanje iluzija i istovremeno ističu buržoasku demokratiju kao alternativu staljinizmu. Nihilizam takođe nije sinonim anarhizma.

litička i ekonomska organizacija društvenog života ne sme da bude dirigovana od gore na dole, iz centra prema periferiji, već na osnovu slobodnog udruživanja i federacija. Karakteristično je da je anarhizam još u samom početku odbacivao univerzalne i obavezne norme za unutrašnji razvoj i političko organizovanje u svakoj pojedinoj naciji i prihvatio Bakunjinovo mišljenje da je život svake nacije zavisao od čitavog niza različitih istorijskih, geografskih i ekonomskih uslova, pa je zato nemoguće uspostaviti jedan organizacioni model jednak za sve, i da bi svaki pokušaj u tom smislu bio praktično neizvodljiv, a pored toga ugušio bi bogatstvo i spontanost života koji može da cveta jedino u beskrajnoj različitosti, a, što je još gore, bio bi u protivrečnosti sa osnovnim principima slobode. Pa ipak, anarhizam unosi u svoje učenje izvesne nužne uslove bez kojih ne bi bilo moguće ostvariti slobodu, a ti uslovi su, prema Bakunjinu: ukidanje klasa i privilegija; potpuna jednakost političkih prava za sve ljude i žene; ukidanje i razaranje centralističke države; javno vaspitanje treba da bude jedino pod upravljanjem slobodnih zajednica i asocijacija; ukidanje državnog pravosuđa; sve sudije treba da budu izabrane od naroda; ukidanje banaka i ostalih kreditnih državnih ustanova; ukidanje celokupne centralizovane administracije, birokratije i stajaće vojske i policije; neposredni izbor svih javnih funkcionera kao i delegata (komunalnih, provincijskih i nacionalnih) putem opšteg prava glasa oba pola; unutrašnja organizacija svake zemlje na osnovu apsolutne slobode svake individue, svake proizvodne asocijacije i svake komune; pravo svake individue, svake asocijacije, svake komune, svake oblasti, svake nacije na samoopredeljenje. Anarhisti posebno ističu da se sloboda može i treba braniti jedino slobodom, a da ograničavanje slobode pod izgovorom njene odbrane predstavlja opasnu iluziju. Što se tiče geografskog organizovanja zajednica, tradicionalni anarhizam smatra da u svakoj zemlji osnovna organizaciona društveno-politička jedinica treba da bude potpuno slobodna komuna koja se uspostavlja većinom glasova svih odraslih članova komune oba pola, provincija treba da bude slobodna federacija autonomnih komuna, a nacija federacija autonomnih provincija.⁴

Naveo sam ove antiliberalne koncepcije tradicionalnog anarhizma da bih pokazao da *anarhizam nije individualizam*, mada je od samog početka vodio borbu protiv gušenja ličnosti koje je u filozofiji vršio Hegel, a i kasnije dogmatska socijalistička praksa u kojoj, bez obzira na javne proklamacije, ličnost, kao deo mase, ostaje u drugom planu. I Štirnerov individualizam u tom smislu objektivno predstavlja negaciju slobode, jer njegov kult vlastite ličnosti, kao izraz do kraja dovedenog buržoaskog egoizma, postaje negacija svih ostalih ličnosti, pa tu nema nikakve dodirne tačke s anarhističkim shvatanjem slobode. Naime, anarhističko shvatanje slobode zasni-

8

Usled ovakve koncepcije, uz apoliticizam, anarhistički pokret u Španiji dugo vremena, sve do posle II svetskog rata, nije se posebno bavilo nacionalnim pitanjem, što je u Španiji, mnogonacionalnoj zemlji, predstavljalo političku grešku jer je polje borbe za nacionalne slobode prepušteno buržoaziji, posebno u Kataloniji gde je anarhistički

pokret inače bio veoma razvijen. Poslednjih godina antifrankističke borbe među anarhistima se javila struja koja je počela da u svoj program socijalne revolucije unosi i nacionalnooslobodilačke elemente, a danas se bori za federativno uređenje na planu rešenja nacionalnog pitanja.

va se na materijalizmu i nema suštinske protivrečnosti između marksističkog i anarhističkog shvatanja slobode. Stirnerove koncepcije nikada nisu uhvatile korena u anarhističkom pokretu, niti je Stirner prihvaćen kao ideolog anarhokomunizma ili anarhokolektivizma. Prema tome, bez obzira na to kakav stav neko ima prema anarhizmu i anarhistima, neopravdano je i nenaučno zasnivati kritiku anarhizma na kritici Stirnera.

S tim u vezi, interesantno je mišljenje hrišćanskog »personalista« E. Muniea, koji kaže da »ako se traži geneza individualizma, videće se da se ona nalazi baš u jezgri onoga pravca mišljenja protiv kojeg se bori anarhizam.«⁹ Bakunjin smatra da je individualist čovek koji se pravi bog.

Celokupna tradicija anarhizma (izuzimajući takozvane anarhiste-individualiste) uvek je bila izrazito antiindividualistička, jer je za njega individualizam princip buržoazije i aristokratije. Po mišljenju Prudona, poncki mladi buržuj mogao bi tu i tamo da podržava zahtev za nekakvom apsolutnom slobodom, i to u početnoj fazi anarhizma, ali od momenta kada je anarhizam ušao u radnički pokret on se oslobodio te dečje bolesti. Petnaest dana prije smrti (15. juna 1876) Bakunjin je, u razgovoru sa drom Rajhelom (Reichel), govoreći o Šopenhaueru, primetio sledeće: »Celokupna naša filozofija (misli na ondašnju filozofiju uopšte) polazi s pogrešne osnove; naime, uvek počinje time što individuu smatra individuom, a ne, kako bi trebalo da bude, bićem koje pripada zajednici. Otuda proističe najveći deo grešaka filozofije, koje završavaju ili u nekakvoj sreći u oblacima ili u pesimizmu kao što je Šopenhauerov ili Hartmanov.«¹⁰

Italijanski anarhista Malatesta kaže da se ne mogu smatrati anarhistima oni individualisti koji »odbacuju svaku ideju asocijacije, oni koji teže borbi između ljudi i prevlasti jačeg... jer to ih isključuje ne samo iz anarhizma, nego i iz čovečanstva.«¹¹

Do sada je uglavnom Prudon smatran »ocem anarhizma«, zato što je on prvi upotrebio reč »anarhija« da bi njome označio svoju teoriju o državi, svojini i otuđenju i svoje viđenje budućeg društva u slobodi. U svojoj knjizi *Šta je svojina?* (objavljenoj 1840. godine)¹² Prudon je politiku nazvao

9

Emmanuel Mounier, *Communisme, anarchie et personnalisme*, Seuil, Paris, 1966, str. 160.

10

James Guillaume, *Biografija de Miguel Bakunin*, Ediciones CENIT, Toulouse, 1957, str. 26.

11

Malatesta, *Pensamiento y acción revolucionaria*, PROYECCION, Buenos Aires, 1974, str. 29—30. Ovo je prevod sa engleskog izbora članaka Erika Malateste, u redakciji Vernona Richardsa (Vernon Richards), u izdanju FREEDOM PRESS, London, 1965.

Malatesta je jedna od najznačajnijih ličnosti, i kao aktivista i kao mislilac, tradicionalnog anarhizma, ali i preteča

današnjeg strujanja u anarhističkom pokretu. Rođen je 1853. u Italiji (Kapua); umro je 1932. godine u emigraciji u Francuskoj. Deset godina je proveo po raznim zatvorima. Godine 1876. dva puta je pokušao da se probije do Bosne da bi kao dobrovoljac učestvovao u bosansko-hercegovačkom ustanku. Oba puta je bio uhapšen, prvi put u Trstu, a drugi put u Novom Sadu i proteran u Italiju. Zajedno sa Eliseom Rekljem i Kafierom, Izgradio je koncepciju »anarhokomunizma« koju je prihvatio kasnije i Kropotkin.

12

Proudhon, *Que es la propiedad?*, Editorial PROYECCION, Buenos Aires, 1970. Marks je u *Svetoj porodici* pozdravio ovu knjigu kao »prvu odlučnu,

»naukom slobode«, i pokušao je u toku celog svog plodnog rada da otkrije zakone koji vladaju u političkim i ekonomskim odnosima između ljudi. Prudon se približio tome otkriću, ali ni on ni anarhisti uopšte nisu dostigli, u svojoj borbi protiv kapitalističkog društva i u svojim analizama toga društva, onaj nivo koji je dostigao marksizam kada je ustanovio da je razvoj kapitalizma predmet naučne analize i da je moguće otkriti zakone toga razvoja ako se kapitalizam shvati kao rezultat istorijskog procesa razvoja društveno-ekonomske formacije, kako je to Lenjin zapazio da je Marks to video kao dijalektički odnos protivrečnosti između razvoja proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje. Baš taj dijalektički odnos Prudon nije uspeo da shvati (ili da otkrije) jer je svoju izgradnju ideološkog sistema zasnivao na kategorijama političke ekonomije koje je on shvatao kao »društvene faze koje se nadovezuju jedna na drugu, kao rezultat antiteze prema tezi, kao ostvarenje ... bezličnog uma čovečanstva« (Marks, *Beda filozofije*).

Prudon i Marks polaze od zajedničkog uverenja da oslobođenje radnika treba da bude delo samih radnika, i da to znači da radnici treba da upravljaju procesom razvoja proizvodnih snaga. Međutim, tu se javlja i razmimoilaženje. Prudon nije uspeo da prevaziđe granice koje mu je postavio njegov lični razvoj kao naučnika, a ni uslove epohe u kojoj je delovao. Prudon je na neki način verovao u mogućnost izmirenja između proletarijata i buržoazije, dok je Marks video nužnost pretvaranja buržoasko-demokratske revolucije u socijalističku i u klasnoj borbi video pokretača istorijskog razvoja.

Pošto Prudon nije mogao da nađe onu glavnu pokretačku snagu u procesu opšte borbe za slobodu u vreme kada se angažovano borio za slobodu, naime radničku klasu koja je istorijski nužan protagonist oslobođenja svih, on je ceo svoj život proveo u oscilaciji između sitne buržoazije i proletarijata. Za njega proletarijat nije, nužno i u suštini, revolucionarna klasa, jer, smatra on, i proletarijat je opterećen religioznošću, tradicijom potčinjavanja u toku duge prošlosti, inferiornošću svog položaja u eksploataciji, što mu je udarilo i pečat poslušnosti. Pa ipak, Prudon je pokušao da nađe neko rešenje za opšte oslobođenje ljudi. Ovde nećemo ulaziti u sve one ideje koje je u toku života modifikovao, pa čak i sam opovrgao. Ipak, moglo bi se ukratko reći da je Prudon smatrao, i to se provlači kroz sva njegova dela, da je moguće rešiti ekonomske probleme demokratizacijom kredita, ukidanjem kamata i neposrednim uspostavljanjem takve ekonomske organizacije društva u kojoj bi radnici, na osnovu uzajamnosti i slobodnih ugovora, rešavali sve ekonomske i društvene probleme. On je čak tražio ukidanje kapitala i novca, smatrajući da će se tako odnosi između ljudi vratiti na prvobitne tokove jedne *pozitivne prirodne jednostavnosti* i na neposrednu, naturalnu razmenu između upotrebnih i prometnih vrednosti.¹³

Prudon je pokušao da naučno objasni sistem kapitalističke eksploata-

neumoljivu i, istovremeno, naučnu analizu osnove političke ekonomije, *privatne svojine*. Toliko je veliki naučni napredak koji je izvršio Prudon, napredak koji je revolucionisao političku ekonomiju, da je time prvi put omogućena istinska ekonomska nauka«.

13
Carlos Diaz, *Las teorías anarquistas*,
Zero ZYX, Madrid, 1977, str. 47.

cije. On je pokušao da dijalektički objasni i kapitalističku akumulaciju. Tako, na primer, u svom delu *Šta je svojina?* daje vrlo interesantno objašnjenje prvobitne akumulacije: »Kaže se da je kapitalista platio *nadnice* radnicima. Međutim, da bi se to tačno reklo, treba kazati da je kapitalista platio samo onoliko nadnica koliko je radnika dnevno koristio, a onda to nije isto, jer nije plaćena ona ogromna snaga koja se dobija konvergencijom i simultanošću rada svih radnika. Dve stotine radnika podigli su obelisk Luksor za nekoliko časova. Da li je moguće zamisliti da bi jedan radnik to isto uradio za dve stotine dana? Međutim, po onome kako kapitalista računa, iznos nadnica bio bi isti. Zaista, obrađivanje imanja, izgradnja kuće, eksploatacija preduzeća, znači što i podići jedan obelisk, znači što i pokrenuti planine. Najmanje imanje, najsitnija industrija, zahtevaju sticanje različitih radova i sposobnosti koje usamljen čovek nikad ne bi mogao da zameni. Čudno je da ekonomisti to nisu primetili. Izračunajmo, dakle, šta je kapitalista primio i šta je za to platio. Kada je platio sve pojedinačne napore, nije platio kolektivnu snagu; prema tome, uvek ostaje pravo kolektivne svojine koju kapitalista nije platio i koju neopravdano uživa.«¹⁴ (Sličnu ideju je izložio i Adam Smit u vezi sa podelom rada, ali Prudon je tu ideju uzео kao jednu od osnova svoje teorije »mutualizma«, a Bakunjin kao jedan od elemenata nužnosti revolucionarnog organizovanja radnika.)

Za Prudona bi se moglo reći isto što i za proroke u hrišćanstvu ili islamu, koji su bili borci za religiju, ali ne i teolozi. Prudon i njegovi sledbenici u radničkom pokretu bili su revolucionari, borci, ali ne i teoretičari, pa bi danas, iz sadašnje istorijske perspektive, bila pedanterija zamerati im što nisu bili precizniji i rigorozniji s teorijske tačke gledišta. Prudon se kretao između želje za slobodom svih ljudi i svog nedovoljno fundiranog shvatanja o procesu oslobođenja, pa njegova rešenja nisu uvek rešavala problem odnosa između teorijskog saznanja života i samog života. Ipak se u njegovu delu provlači, kao stalna crvena nit, misao o pobuni protiv rop-skih uslova života, što je Bakunjin preuzeo od njega i označio tu pobunu kao humanizaciju čoveka, kao njegovo odvajanje od animalnosti, ali je preuzeo i od Marksa shvatanje klasne borbe kao pokretača razvoja društva. Za razliku od Prudona, Bakunjin je insistirao na prvobitnosti društvenih odnosa kao temelju ljudskosti.

Prudon je, u svome razvoju, došao i do ideje o federalizmu kao ravnoteži između vlasti i slobode. On je tražio političku decentralizaciju, to jest organizaciju društva u obliku federativno povezanih komuna na osnovu »slobodnih ugovora«. Prudonov federalizam dobio je, donekle, i praktičan izraz u Pariskoj komuni, a iz njega su kasnije anarhisti razvili svoje organizacione ideje, kao i ideje o »komuni«. Međutim, federalizam nije opšti društveno-politički program (prihvatila ga je i buržoazija) pa zato i ne može biti izjednačen s anarhizmom kao doktrinom.

Prudon je zamišljao da jedino društvena organizacija zasnovana na slobodi može da obezbedi čoveku pravo da uživa u plodovima svoga rada. On je autor termina »anarhija«, ali time nije želeo da se to smatra političkim

14
Proudhon, *Que es la propiedad?*, op. cit.,
str. 106.

haosom. Verovao je u postojanje imanentne pravde koju su, po njegovu shvatanju, ljudi izopačili svojim rđavim institucijama. I svojina je, po njemu, u njegovim prvim radovima, takva rđava institucija jer radniku oduzima pravo da uživa u plodovima svoga rada i u prednostima kolektivnog rada, pa je postavio zahtev da se stvori društvo u kojem bi istovremeno postojali sloboda, jednakost i red. On je to formulisao ovako: kao što čovek traži pravdu u jednakosti, tako i društvo traži red u anarhiji, koja za njega znači nepostojanje gospodara, suverena i vlastodržaca.

Prudon nije bio prvi anarhista u smislu zalaganja za društvo zasnovano na spontanoj, slobodnoj saradnji, a ne na prinudi. Prvi je bio Vilijam Godwin, sa svojim delom *Istraživanje o političkoj pravdi i njenom uticaju na opštu vrlinu i sreću*.¹⁵ Prudon je bio prvi koji je uveo taj termin (koji je do tada imao negativno značenje, kao sinonim haosa, nereda, itd.) da bi njime definisao svoju zamisao o društvu u kojem bi se kolektivna svojina i sloboda tako sintetizovale da bi iščezla vlast i cvetala sloboda sitnih sopstvenika ujedinjenih slobodnim ugovorima.

Prudon je kasnije pokušao da ublaži utisak koji je izazivao ovaj termin. Prvo je uneo u reč crticu i pisao an-arhija, ali pošto je video da je to nedovoljno, zamenio je ovaj izraz izrazom *mutualizam*, a posle toga je reč anarhija upotrebljavao u negativnom smislu: »Mutualistička ideja predstavlja danas osnovu demokratske emancipacije, za razliku od anarhističke ili buržoaske ideje.«¹⁶

Ipak je reč anarhija uskoro opet ušla u upotrebu u radničkom pokretu. O tome piše Kropotkin: »Kada se u krilu Internacionalne javila grupa koja je negirala autoritet u toj Asocijaciji, i borila se protiv njega u svim njegovim oblicima, u početku se zvala *federalistička* partija, a zatim *anti-državna* i *antiautoritarna*. U to vreme čak je izbegavala da se zove anarhistička. Reč *anarhija* zvučala je kao da suviše približava anarhiste prudonistima, protiv koje se tada Internacionalna borila zbog njihovih ekonomskih reformi; baš zbog tog antagonizma, protivnici su uživali da ih nazivaju anarhistima; pored toga, tim imenom protivnici su želeli da dokažu da oni koji su nosili to ime nisu imali drugih ambicija osim da izazivaju nered i haos, ne misleći na posledice. Ipak je anarhistička frakcija prihvatila to ime sa svim njegovim značenjem i posledicama. Diskutovano je donekle o crtici koja je odvajala *an* od *arhija*, objašnjavajući to time što reč *an-arhija*, grčkog porekla, znači odsustvo svake vlasti, a ne nered. Međutim, ubrzo su prihvatili pisanje reči bez crtice, ne brinući se o nekorisnom poslu ispravljanja štamparskih otisaka, a niti da javnosti daju lekcije iz grčkog.«¹⁷

Međutim, kako je reč anarhija u široj javnosti imala pejorativno značenje, francuski anarhisti krajem prošlog veka menjaju ime i umesto anarhi-

15

William Godwin, *Investigación acerca de la Justicia Política...*, Editorial AMERICALEE, Buenos Aires, 1945 (prevod sa engleskog).

16

Proudhon, *De la capacidad política de la clase obrera*, PROYECCION, Buenos Aires, 1974.

17

Pedro Kropotkin, *Palabras de un rebelde*, CALAMUS SCRIPTORIUS, Barcelona — Palma de Mallorca, 1977, str. 54.

sti nazivaju se »slobodarima« (libertaires, a u Španiji libertarios). Taj naziv se koristi i danas u većini anarhističkih organizacija. To, na izvestan način, pokazuje da su se anarhisti borili i protiv svog vlastitog imena, kako to kaže sadašnji istoričar anarhizma Karlos Dias.¹⁸

Među samim anarhistima nije dokraja raščišćeno pitanje šta je anarhija. Za razliku od marksista, koji se pridržavaju tekstova osnivača naučnog socijalizma i koji se razlikuju po interpretacijama tih tekstova, u anarhističkom pokretu nije iskristalisana nijedna takva figura, kao što je Marks u marksističkom pokretu, čije bi ideje bile opšte važeće, pa je zato i teško dokraja definisati anarhiju, a pogotovo je teško definisati anarhizam kao pokret i kao metod. Svi se anarhisti slažu u tome da ako je anarhija cilj, onda bi anarhizam bio metod, put koji vodi tome cilju. Italijanski anarhist Enriko Malatesta smatra da anarhizam i treba posmatrati kao metod kojim se postiže sloboda, ali za razliku od liberala i individualista, ističe da ne može biti istinske slobode bez jednakosti i da anarhija ne može postojati izvan socijalističke solidarnosti. Po njemu, anarhisti primenjuju sledeći metod: slobodna inicijativa svih i slobodni sporazum, posle revolucionarnog ukidanja privatne svojine, po kojem svi treba da budu u istim uslovima u raspolaganju društvenim bogatstvom. Malatesta ističe da ovaj metod ne omogućuje obnavljanje privatne svojine da, preko slobodne asocijacije, obezbeđuje pobedu principa solidarnosti. Očigledno je da ovo shvatanje pretpostavlja izvesnu vrstu pluralizma, o čemu ima mnogo razmatranja u anarhističkom pokretu, a koja se svode na sledeće: kako je anarhija doktrina o slobodi, i kritička doktrina, kako kažu anarhisti, koja ne priznaje nikakve dogme ni autoritete, ona mora da ostavlja slobodu misli i akcije svojim pripadnicima, već prema intelektualnim i moralnim dispozicijama svakog od njih i prema okolnostima u kojima svaki od njih deluje. Ipak, postoji jedan minimum koji može da se uzme kao osnovna karakteristika anarhističkog pokreta: negacija privatne svojine i težnja ka slobodi u zajednici.

U anarhističkom pokretu javilo se mnogo raznih struja, a sve su one negirale privatnu svojinu i isticale slobodu u kolektivnom, komunističkom smislu. Najraširenija je struja *anarhokomunizam*. Postavlja se pitanje kako je moguće spojiti anarhizam s komunizmom. Anarhokomunisti smatraju da termini *komunizam* i *anarhija* nisu protivrečni, nadovezujući se na odluku kongresa italijanske sekcije Prve internacionale, iz 1876. godine, gde se prvi put formulisalo da je komunizam ekonomski sistem koji najbolje omogućuje društvo bez vlade i da je anarhija (to jest odsustvo vlade), kao slobodna i dobrovoljna organizacija društvene proizvodnje, ono sredstvo koje najbolje omogućuje postojanje komunizma i da je jedno garancija cefikasnog ostvarenja drugog, to jest da bi komunizam bio ekonomska osnova, a anarhija politički cilj.¹⁹ Međutim, Bakunjin je bio *anarhokolektivista*, neprijatelj komunizma, jer je smatrao da je komunizam negacija slobode, pa prema tome i ljudskog dostojanstva. U stvari, Bakunjin je bio protivnik onoga što bismo danas nazvali državnim socijalizmom. Bakunjin je sebe smatrao revolucionarnim socijalistom, pa je u tom smislu razvijao tezu da

18
Carlos Diaz, *Las teorías anarquistas*, op. cit.

19
Luigi Fabbri, *Crisis del anarquismo*, *Communismo y anarquismo* — Editorial ARGONAUTA, Buenos Aires, 1921, str. 10.

revolucija znači rušenje države, a da je svaka politička revolucija koja ne bi imala za neposredni cilj ekonomsku jednakost ništa drugo do skrivena reakcija. U tom smislu on je smatrao da je velika i fatalna greška što nemački socijalisti smatraju da politička revolucija treba da prethodi društvenoj revoluciji. Bakunjin je u svim svojim razmatranjima o revoluciji polazio uvek od iste teze: nijedna politička revolucija, bez obzira na to koliko može da bude nasilna, nikada se ne usuđuje da udari protiv državne svetinje. A budući da nijedna država nije moguća bez svoje organizacije, administracije, vojske i znatnog broja ljudi kojima je dat autoritet — to jest, država nije moguća bez svoje vlade — rušenje neke vlade nužno je praćeno uspostavljanjem druge, slične ili još korisnije za klase koje pobeđuju u borbi. Međutim, bez obzira na to koliko može da bude korisna, posle svog mećenog meseca nova vlada počinje da izaziva ogorčenje istih onih klasa koje su je dovele na vlast. To je za Bakunjina priroda svakog autoriteta: osuđen je da rđavo deluje. Zato Bakunjin izvodi zaključak da svaka vlada, kao čuvar interesa države, uvek predstavlja apsolutno zlo za narod. Za njega bi bilo protivno ljudskoj prirodi postojanje vlade koja ne bi zlopotrebljavala svoju vlast i koja ne bi bila opresivna, koja bi bila neprikladna i poštena, koja bi se isključivo brinula o licima koja su joj potčinjena; takva vlada bi bila nedostižan ideal, jer ljudska priroda, priroda svakog čoveka, po Bakunjinu, nosi u sebi takve karakteristike koje, ako mu se da vlast nad drugima, neizbežno dovodi do njihovog ugnjetavanja. Za njega su jednakost i odsustvo autoriteta jedini i osnovni uslovi moralnosti svakog čoveka. »Uzmite najrevolucionarnijeg radikala«, kaže Bakunjin, »i stavite ga na presto Rusije i dajte mu diktatorsku vlast — što je iluzija tolikih naših naivnih revolucionara — i kroz godinu dana biće gori nego sam imperator.«²⁰

Iz ovoga su Bakunjin i anarhisti uopšte izvukli zaključke protiv diktature proletarijata. Istaknuti anarhistički teoretičari smatraju da se iz Marksovog učenja ne može izvući zaključak da je Marks davao diktatorsku orijentaciju socijalističkoj revoluciji, već da je Marks predviđao državni razvoj revolucije u kojoj bi proletarijat postao vladajuća klasa, a služio bi se političkom vlašću jedino da ekspropriše buržoaziju, intervenišući protiv prava svojine i buržoaskih odnosa proizvodnje. To, za anarhiste, još nije diktatura. Anarhisti smatraju da je Marks u uzimanju vlasti od strane proletarijata video pobjedu demokratije, to jest reprezentativnu proletersku vladu, a ne diktatorsku vladu koja bi bila bezobzirna i nasilna jedino protiv buržoazije. Kao potvrdu ove teze, italijanski teoretičar anarhizma Luigi Fabri²¹ navodi Marksove misli iz »Adrese Generalnog veća Međunarodnog radničkog udruženja o građanskom ratu u Francuskoj 1871«: »Jedinstvo nacije nije imalo da bude razbijeno, nego, naprotiv, da bude organizovano

20

Miguel Bakunin, *Tacticas revolucionarias*, PROYECCION, Buenos Aires, 1973, str. 79. (Ova knjiga je prevod sa engleskog knjige »The political philosophy of Bakunin«, u izdanju The Free Press of Glencoe, Macmillan Company, koja predstavlja izbor tekstova koji je izvršio G. P. Maximoff.)

21

Luigi Fabbri, *Dictadura y revolucion*, Coleccion Signo Libertario — Proyeccion, Buenos Aires, 1967, str. 146. (Marksove reči uzeo sam iz: K. Marx-F. Engels, *Izabrana djela*, tom I, Kultura, Beograd, 1949, str. 471—473.)

putem komunalnog uređenja, i da postane stvarnost putem uništenja one državne vlasti koja se izdavala za oličenje tog jedinstva, ali je htela da bude od nacije nezavisna i da stoji nad njom. U stvari, ta državna vlast bila je samo parazitska izraslina na telu nacije. Dok je čisto ugnjetačke organe stare državne vlasti trebalo odseći, njene opravdane funkcije trebalo je oteti od takve vlasti koja prisvaja sebi pravo da stoji iznad društva i vratiti ih odgovornim službenicima društva... Komunalno uređenje... vratilo bi društvenom telu sve one snage koje je dosad apsorbovao parazit 'država' koji se hrani na račun društva i koji koči njegovo slobodno kretanje. Ovom jednom reformom komunalno uređenje bi započelo preporod Francuske... Samo postojanje Komune donosilo je sa sobom, kao nešto samo po sebi razumljivo, lokalnu samoupravu, ali ne više kao protivtežu državnoj vlasti, koja sada postaje suvišna.«²²

Luidi Fabri smatra da je pogrešno uzimati marksizam kao osnovu za razlikovanje između anarhizma i socijalizma. On shvata marksizam kao teorijsku zgradu koju je Marks izgradio u svojim delima (istorijski materijalizam, klasna borba, kapitalistička koncentracija, višak vrednosti, itd.), a da ne treba smatrati kao marksizam praktične političke akcije iz kasnijeg Marksovog perioda kada se borio protiv anarhističke struje u Internacionali. Kao dokaz da, u teoriji, nije bilo uvek apsolutne nespojivosti između marksizma i anarhizma on navodi Marksovu definiciju anarhizma (vidi fusnotu 2), zatim Bakunjinove izjave o »ogromnim zaslugama« Marksa, naročito njegov uticaj da se spreči infiltracija buržoaskih ideja i tendencija u socijalistički pokret, a navodi takođe da su anarhisti prihvatili Marksov »Kapital« (Marks je hvalio rezime prvog toma »Kapitala« koji je objavio italijanski anarhista Karlo Kafiero), a takođe italijanski anarhista Pietro Gori objavio je prvi italijanski prevod »Manifesta komunističke partije«. Fabri navodi da je do 1894. godine gotovo celokupna anarhistička literatura bila prožeta marksizmom, pa izvodi zaključak da bi bilo pogrešno govoriti o marksizmu kao antitezi anarhizmu.

U čemu bi, onda, bilo ono što ipak u praksi razlikuje marksizam od anarhizma. Po mišljenju anarhista, razlike potiču otuda što je, donekle krivicom Marksa, još više Engelsa, a najviše kasnijih marksista, došlo do jednostrane primene teorije o klasnoj borbi, naime što suviše jednostrano shvatanje klasne borbe samo između radnika i kapitalista ostavlja po strani ogroman broj eksploatisanih i ugnjetenih ljudi koji nisu neposredno obuhvaćeni terminom radničke klase. Oni insistiraju da socijalna revolucija treba da bude zajedničko delo gradskih i seoskih radnika. Bakunjin je, u svojim razmatranjima o mogućnosti revolucije, smatrao da se proletarijat u gradovima mora organizovati u ime revolucionarnog socijalizma i da se, kao takav, mora ujediniti sa seljaštvom, jer za pobjedu revolucije nije dovoljan ustanak gradskog proletarijata. On je čak smatrao da bi takav ustanak bio obična politička revolucija koja bi nužno dovela do prirodnog i opravdanog reagovanja seljaka, a to reagovanje bi bilo ili neprijateljsko ili ravnodušno, pa bi time revolucija bila ugušena u gradovima. Po njemu, jedino široka i snažna revolucija koja zahvata kako gradske radnike,

22

Luigi Fabbri, *Dictadura y revolucion*, op. cit.

tako i seljake bila bi dovoljno jaka da sruši organizovanu vlast države koja se naslanja na sva moguća sredstva posedničkih klasa, pa zato i revolucija, koja treba da bude sveobuhvatna, mora da bude istovremeno revolucija naroda grada i sela.²³

Većina anarhista, sledeći Bakunjinove ideje, smatra da je očaj revolucionarni faktor, ali da ni očaj ni siromaštvo nisu dovoljni da izazovu socijalnu revoluciju, već da ona može da izbije jedino kada narod bude zadvojen »univerzalnom idejom koja istorijski niče iz dubina njegovog instinkta i kada stekne opštu svest o svojim pravima, kao i duboku, strastvenu veru u ta prava. Kada taj ideal i ta vera naroda budu praćeni bedom koja čoveka dovodi do očaja, onda će društvena revolucija biti neminovna i neizbežna i ne postoji sila u svetu koja bi mogla da je zaustavi.«²⁴ Tu se vidi drukčije shvatanje revolucije od marksističkog, jer se zanemaruje razvoj protivrečnosti između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, a akcenat se stavlja na bedu i očaj, koji, istorijski gledano, nisu doveli do revolucija, mada često do velikih pobuna koje je buržoazija lako ugušila u krvi.

Anarhizam je, u suštini, voluntaristička koncepcija, mada anarhisti posebno ističu da se njihovo učenje oslanja na nauku, ali oni tu naučnu osnovu vide u svom objašnjenju ljudske prirode koja teži ka slobodi. Tu je verovatno i razlog što nisu posvećivali dovoljno pažnje naučnom izučavanju konkretnih situacija koje bi mogle dovesti ili ne dovesti do revolucionarnih promena.

Za razliku od marksista, ili od samog Marksa koji nije ulazio u detaljna predviđanja o tome kakvo će biti buduće socijalističko i komunističko društvo, anarhisti su najviše pažnje posvećivali baš budućem uređenju društva i tu su, po mome mišljenju, dali velik prilog socijalističkoj misli uopšte. Međutim, njihove teorije o budućem društvu nisu proisticale iz elemenata novog koji se već nalaze u okviru starog i koji ne mogu više da podnose te okvire da bi se dalje razvijali, već su izgrađene na osnovi voluntarističkog shvatanja revolucije. Uostalom, problem voluntarizma i determinizma još i danas je prisutan u anarhističkom pokretu. Voluntarizam u anarhističkom pokretu proističe iz njihovog shvatanja morala. Za njih nikakve moralne obaveze, nikakve dužnosti ne bi imale smisla ukoliko u ljudskom biću ne bi postojala sposobnost i pravo da odlučuje o svakoj svojoj akciji. Ipak, voluntarizam u anarhista nije obojen egoizmom, kao što je to slučaj u Stirnera, već shvatanjem čoveka kao društvenog bića koje svesno odlučuje i bori se protiv otuđenja, protiv eksploatacije čoveka čovekom, i tu anarhizam nalazi motivaciju za revolucionarnu akciju. Istina je takođe da zasnivanje voluntarizma u anarhizmu nije proizvod nauke, u onom smislu kako je Marks postavio teoriju otuđenja i razotuđenja, pa otud često i kontradiktorna mišljenja u korifeja anarhizma, Bakunjina i Kropotkina, koji su u različitim prilikama na različite načine postavljali probleme determiniranosti lične slobode i voluntarizma. To je posebno izraženo u Bakunjina, koji je u svojim spisima uglavnom determinista, ali ponekad izbija i voluntaristička nota, kao na primer u njegovom spisu

23
Miguel Bakunin, *Tacticas revolucionarias*,
op. cit., str. 110.

24
Miguel Bakunin, op. cit., str. 93.

»Federalizam, socijalizam i antiteologizam« u kome piše: »Ta tendencija — zadovoljavanje vlastitih potreba — suštinska i vrhovna manifestacija života predstavlja osnovu onoga što nazivamo voljom: fatalna i neodoljiva u svim životinjama, uključujući i najcivilizovanijeg čoveka, instinktivna, mogli bismo reći gotovo mehanička na nižim stupnjevima; inteligentnija u višim vrstama, a u čoveku dostiže punu svest o sebi samoj zahvaljujući njegovoj inteligenciji koja ga izdiže iznad njegovih vlastitih instinktivnih poriva i omogućuje mu da upoređuje, kritikuje i usklađuje svoje potrebe; čovek je jedini među svim životinjama na Zemlji koji poseduje svest o sebi samom, koji poseduje *slobodnu volju*.«²⁵

Ovde ne bih ulazio u probleme terorizma, jer ta pojava nije vezana samo za anarhizam, mada se anarhistima obično pripisuje sklonost terorizmu. Tačno je da su anarhisti javno branili neke teroriste (među kojima je bilo i ljudi koji su sebe smatrali anarhistima, ali koji su delovali izvan anarhističkih organizacija), ali ta odbrana je bila, u stvari, kritika kapitalističkog, klasnog društva koje ljude ponkad dovodi do stanja kada moraju pribеći i nasilju. Identifikovati anarhizam sa terorizmom bila bi ista greška kao identifikovati anarhizam i narodnjaštvo, ili gandizam i njegovo učenje koje se baziralo na pacifizmu kao aksiomu.

Pitanje nasilja nije čisto teorijski problem, a on se postavljao pred sve revolucionarne organizacije više kao praktično-politički nego teorijski problem. Bilo je nasilja u anarhističkom pokretu, posebno sledbenika Sorelovog učenja, ali to je bilo na nivou grupa ili pojedinaca odvojenih od pokreta.

O pitanju terorizma diskutovalo se često u anarhističkom pokretu, a anarhisti su iz svog učenja, kao i iz prakse, izvukli zaključak da je glavni i najveći terorista kapitalistička država.

Anarhisti smatraju da se socijalizam ne može ostvariti dekretima ni revolucionarnim aktom. To treba da bude stvar vaspitanja naroda, da bi u revolucionarnom procesu postigao istinsku transformaciju svog bića otuđenog u kapitalističkom društvu. Iz toga izvlače zaključak da je stvarnu revoluciju moguće izvršiti jedino od dole na gore, to jest u bazi koja treba da bude osnovni protagonista te revolucije. U tom smislu, anarhisti smatraju da čak greška masa u revoluciji može da vredi hiljadu puta više nego ispravna postavka šefova (a takvu misao je bila izrazila i Roza Luksemburg). Ipak, anarhisti smatraju da akti pojedinih grupa u datim trenucima mogu da imaju dejstvo detonatora u izazivanju revolucionarnih procesa.

25

Victor Garcia, *Voluntarismo y Determinismo* (predgovor), Ediciones FIJL, Caracas, Venezuela, 1966, str. 10.

Geografija anarhizma

S obzirom na postojanje različitih struja u pokretu koji nosi generičko ime anarhizam, veoma je teško dati sintetičan prikaz celokupnosti toga pokreta i organizacionih struktura različitih struja u njemu. Ipak pokušaću da dam približnu sliku onih organizacija koje imaju relativno stalan karakter i koje su istorijski prisutne u raznim zemljama, a koje imaju približno isti ili sličan karakter. Brojčano najjači pokret je Španski slobodarski pokret (Movimiento Libertario Español), kome pripadaju Nacionalna konfederacija rada (CNT), anarhosindikalistička organizacija Iberijska anarhistička federacija (FAI) i Međunarodna antifašistička solidarnost (SIA), kao i grupa »Slobodne žene«, pored toga postoji veoma brojna Iberijska federacija slobodarske omladine (FIJL); Anarhistička federacija skandinavskih zemalja (AFN), kojoj pripadaju anarhistički pokreti Švedske, Norveške, Danske i Finske; Anarhistička slobodarska federacija Argentine (FLA); Slobodarska alijansa Urugvaja (ALU); Meksička anarhistička federacija (FAM); Federacija slobodarskih grupacija Čilea (FALC); Jevrejska anarhistička federacija (AYF), koja ima dosta brojne grupe, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama, Argentini i Izraelu; u emigraciji postoji prilično aktivna Unija bugarskih anarhista, zatim kubanskih, korejskih i drugih. Takođe pripadaju organizovanom anarhističkom pokretu i ove organizacije i grupe, čija statutarna struktura nije tako čvrsta kao u navedenim: Anarhistički pokret Velike Britanije i Irske, Anarhistički pokret Kanade i Kvebeka, Federacija australskih anarhista, Federacija anarhista Novog Zelanda, Anarhistički pokret Sjedinjenih Američkih Država (engleskog jezičnog područja), kao i grupe italijanskih anarhista u Sjedinjenim Američkim Državama; postoje anarhističke grupe u Paragvaju, Venecueli, Panami, Gvatemali, Kolumbiji i Kostariki; u Peruu postoji aktivna grupa pod imenom Slobodarske organizacije Perua; takođe postoje anarhističke organizacije u Belgiji, Holandiji, Švajcarskoj, Saveznoj Republici Nemačkoj, Austriji, Japanu (u poslednje vreme u prilično velikom porastu), u Kini (u zemlji i u emigraciji). Kao tačnih podataka o postojanju anarhističkih grupa ili pokreta u zemljama »socijalističkog lagera«.

Pored ovih pokreta i grupa koje sebe nazivaju anarhističkim postoji i širok pokret u kome se javljaju izvesne anarhističke ideje, kao što je, na primer, Pokret Vinoba u Indiji ili pacifičke, ekološke i slične grupe u visoko razvijenim zemljama.

Danas postoje još aktivne anarhosindikalističke organizacije, pored španske Nacionalne konfederacije rada, koja je najbrojnija i najaktivnija, u Švedskoj (Švedska radnička organizacija — SAC), u Argentini (Radnička regionalna organizacija — FORA), u Urugvaju (Urugvajska radnička regionalna federacija — FORU), u Velikoj Britaniji (Sindikalistička federacija radnika Velike Britanije — SFWGB), u Italiji (grupe u Italijanskoj sindikalnoj uniji — USI), u Francuskoj (Nacionalna konfederacija rada — CNT), kao i manje grupe u evropskim i latinskoameričkim zemljama.

Izučavanjem anarhističkog pokreta bave se i dve naučne institucije: u Lozani Međunarodni centar za istraživanja o anarhizmu (CIRA) i u Amsterdamu Međunarodni institut za društvene nauke, a u Štokholmu postoji

Arhiv za radničku istoriju u kome se takođe vrše istraživanja o anarhističkom pokretu.

Gotovo sve ove organizacije imaju svoje redovne ili povremene publikacije, a u poslednje vreme, naročito posle događaja 1968. godine, u svim zapadnim zemljama, uključujući i Latinsku Ameriku, došlo je do proliferacije anarhističke klasične literature; izdaju se dela Prudona, Bakunjinina, Kropotkina, Malateste i drugih.

Anarhosindikalizam

Posle Pariske komune i prestanka rada Prve internacionale radnički pokret u Evropi, a posebno u Francuskoj, prolazi dramatične faze obnavljanja posle strahovitog terora i pritiska koji su vršile kapitalističke vlade, ali i kroz polarizaciju dveju koncepcija o načinu organizovanja borbe radničke klase za socijalizam. Prema rečima Fernana Pelutjea: »Jednu od njih su zastupali rutineri i neznalice, uprkos svojim znanjima iz ekonomije (misli na Geda i Lafarga), koji su se inspirisali jedino vidljivim činjenicama i smatrali da je država neophodan instrument društvenog progresa, pa su se pokazali kao pristalice jačanja njenih prava, dodeljujući joj i pravo raspodele javnog bogatstva. Drugu koncepciju su zastupali ljudi koji su nedostatak poznavanja ekonomske nauke nadoknađivali intuicijom i koji su se oslanjali na shvatanje (na liniji paralelnoj s Prudonom) da društvene funkcije mogu i treba da se ograniče na zadovoljavanje ljudskih potreba svake vrste, a da se jedini razlog postojanja države nalazi u zaštiti suvišnih i štetnih interesa. Zato su postavili zahtev da država bude zamenjena asocijacijom slobodnih proizvođača.«²⁶

Ova druga struja je propovedala mutualizam, kooperaciju i asocijaciju i isticala da proletarijat nosi u sebi snagu vlastitog oslobođenja. Ova struja je vršila jak uticaj u »Berzama rada« (kako su se zvale najstarije sindikalne organizacije radničke klase u Francuskoj, nikle još 1790. godine), u čijem se krilu rodila teorija o »revolucionarnom sindikalizmu« koji je kasnije prerastao u anarhosindikalizam. Razlika između revolucionarnog sindikalizma i anarhosindikalizma je u tome što prvi smatra sindikalizam ciljem, nezavisnim od svake ideologije, dok anarhosindikalizam svoju sindikalnu aktivnost usklađuje s ciljevima anarhističkog pokreta.

Godina 1894. bila je prelomna u razvoju francuskog sindikalnog pokreta koji je izvršio veliki uticaj i na radnički pokret Španije, Italije i drugih zemalja, a posebno i na radnički pokret u Latinskoj Americi. Francuski anarhisti, koji su pre toga bili izgubili uticaj u masama zbog preteranog i pogrešnog upražnjavanja takozvane »individualne akcije« i »propagande delom« (a što su pojedinci shvatili kao poziv na atentate protiv predstavnika

26

Fernand Pelloutier, *Historia de las Bolsas del Trabajo*, Los orígenes del sindicalismo revolucionario — Zero ZYX, Madrid, 1978, str. 61.

državnih vlasti i kapitalističke klase), počeli su veoma aktivno da deluju u radničkim organizacijama, a posebno u »Berzama rada« koje su još od ranije bile sklone revolucionarnoj aktivnosti. Na kongresu radničkih organizacija u Nantu, 1894. godine, velikom većinom glasova doneta je rezolucija o »revolucionarnom generalnom štrajku«, a na kasnijim kongresima oštro je osuđena parlamentarna politička taktika socijalista. Godine 1902. ujedinile su se Generalna konfederacija radnika (pod uticajem socijalista) i Federacija berzi rada, s tim što je ostalo ime prve, a prihvaćen revolucionarni program druge. Na kraju, na kongresu u Amijenu 1906. godine, izglasana je čuvena »Amijenska povelja« u kojoj se formulišu neposredni zahtevi za poboljšanje života radnika, ali se istovremeno ističe i osnovni cilj borbe radničke klase: potpuna emancipacija radničke klase putem generalnog štrajka. Pod neposrednim uticajem anarhista-kolektivista i anarhokomunista, u toj povelji ostvarenje toga cilja je definisano kao rušenje države i eksproprijacija kapitalista, a istaknuto je da će sindikat u budućnosti biti organizacija proizvodnje i raspodele. Iako je »Amijenska povelja« doneta pod uticajem anarhista, ipak je anarhosindikalizam, koji se kasnije razvio, naročito u Španiji i Latinskoj Americi, smatrao da ta povelja nije dovoljna i da je prava povelja anarhosindikalizma Deklaracija Međunarodnog udruženja radnika (AIT) koje je osnovano 1922. godine u Berlinu »kao nastavak I internacionale«.²⁷

Termin anarhosindikalizam proističe iz programske orijentacije toga pokreta: on je sredstvo da se zauzme zemlja, fabrike, radionice, rudnici i sva sredstva za proizvodnju, transport i promet, a anarhizam je cilj, to jest uspostavljanje novih društvenih odnosa kako ih je još ranije bio predviđeo anarhokomunizam. Uspostavljanje tih novih odnosa zadatak je anarhizma, koji svoju ideologiju treba da projektuje na sindikalni pokret. Anarhisti smatraju da sindikalni pokret sam po sebi ne može da dovede do socijalne revolucije (tu ima sličnosti sa Lenjinovim mišljenjem o sindikalnom pokretu) ako ne bi dobijao impuls od ljudi s revolucionarnim idejama koji se bore i žrtvuju za ideal budućnosti.²⁸

Iz ove teorije o ulozi anarhista u radničkom pokretu, anarhisti su zaključili da oni treba da obrazuju svoje čisto anarhističke grupe, »specifične grupe«, kako su se zvale u Španiji, koje bi se i u sindikatima i izvan njih borile za potpuno ostvarenje anarhije. Interesantno je da po statutima anarhosindikata, i to baš pod uticajem anarhista, niko ne može biti biran u sindikalno rukovodstvo ako istovremeno vrši ma kakvu rukovodeću ulogu u nekoj od političkih organizacija, pa makar to bila i anarhistička organizacija.

Anarhosindikalizam je razvio teoriju »direktne akcije« koju je preuzeo od »revolucionarnog sindikalizma«. »Direktna akcija« znači »rešavanje konflikata između rada i kapitala, neposredno između radnika i poslodavaca, bez intervencije državnih vlasti«. To je shvatanje »revolucionarnog sindikalizma«. Međutim, anarhosindikalizam je tu teoriju dalje razvio i kao

27
Germinal Esgleas, *Anarcosindicalismo*,
»Enciclopedia anarquista«, Tierra y
Libertad, Mexico, 1972, str. 121.

28
E. Malatesta, op. cit., str. 121.

teoriju o »akciji masa«, s objašnjenjem da radničke mase nisu zainteresovane jedino za probleme koji se rešavaju neposredno između rada i kapitala, već i za sve one probleme društvenog života, moralne, političke, pravne, administrativne, kulturne i sve druge, koji se tiču pravde i slobode, pa su »direktnu akciju« proširili i na odnose između radničke klase i državnih, opštinskih i drugih institucija.²⁹

Sa stanovišta istorije ideje o samoupravljanju u radničkom pokretu, anarhosindikalizam (posebno praktična ostvarenja za vreme građanskog rata u Španiji 1936—1939) pruža prilično bogat materijal, jer su ideje samoupravljanja u tom pokretu bile mnogo prisutnije nego u socijalističkom i komunističkom pokretu. Termin *samoupravljanje*, koji je, posle uvođenja samoupravljanja u Jugoslaviji, preveden na latinske jezike kao *autogestion*, tek je odnedavno u upotrebi, dok su anarhisti tu istu ideju koju nosi u sebi taj izraz označavali raznim drugim terminima: radničko upravljanje, kolektivno upravljanje, kolektivizacija, samouprava (*autogobierno*), itd.

Danas je u Španiji, a i drugde, najčešće u upotrebi reč *autogestion* da se njome obeleži ne samo radničko samoupravljanje ili samoupravljanje uopšte, već i razni oblici učešća baze u rešavanju niza problema iz radnih odnosa (preko sindikata), u mesnim zajednicama, u socijalnom osiguranju, u školstvu, itd. Nacionalna konfederacija rada već dugi niz godina ističe u svojim publikacijama, ranije u izbeglištvu, a sada u zemlji, da je njihov eksperiment kolektivizacije poljoprivrede i socijalizacije industrije za vreme španskog građanskog rata (1936—1939) prvi ozbiljni praktični pokušaj uvođenja samoupravljanja. To se tada nazivalo kolektivizacija, socijalizacija ili municipalizacija, ali taj proces nije počivao na jasno definisanim odnosima prema svojini, političkoj vlasti, odbrambenim snagama, saveznicima radničke klase i slično.

Kolektivizacija poljoprivrede i socijalizacija industrije najšire su bile sprovedene u Kataloniji i slobodnim delovima Aragonije, a u manjem obimu u ostalim delovima tadašnje republikanske zone. U Andaluziji, gde je anarhosindikalistički pokret takođe bio veoma uticajan, nije bilo procesa kolektivizacije zbog ratnih operacija, a i zato što je veći dio teritorije bio okupiran od frankističkih snaga.

Teško je dati potpuno jasnu sliku o delovanju i ulozi različitih struja u anarhističkom i anarhosindikalističkom pokretu u to vreme u vezi sa kolektivizacijom i socijalizacijom. Naime, u Nacionalnoj konfederaciji rada (koja je u početku španskog građanskog rata brojala oko dva miliona članova) bilo je struja koje nisu prihvatale čista anarhistička učenja i koje su ulazile i u savez sa političkim partijama i sindikalnim organizacijama, a naročito sa Generalnom unijom radnika (socijalističkom sindikalnom centralom), levim krilom Španske radničke socijalističke partije i Radničkom partijom marksističkog ujedinjenja (POUM). Da napomenem da je iz ove struje nikla, još pre građanskog rata, Sindikalistička partija, koja se nedavno obnovila i u svoj program unela ideju samoupravnog socijalizma.

Nacionalna konfederacija rada, na kongresu u maju 1936. godine, dva i po meseca pre izbivanja građanskog rata, donela je program o takozvanom slobodarskom komunizmu (protiv buržoaske države i protiv državnog kapitalizma, to jest protiv »autoritarnog komunizma«). U tom programu je rečeno da »revolucija treba da obezbedi svakom ljudskom biću ono što zahtevaju njegove potrebe, a da njihovo zadovoljenje može da bude ograničeno jedino ograničenim mogućnostima privrede« i da će »od svakog ljudskog bića zahtevati maksimalan doprinos njegovih snaga u skladu s društvenim potrebama, a uzimajući u obzir fizičke i duhovne sposobnosti svakog pojedinca«. Program je predviđao takvu organizaciju društva koja bi se oslanjala na dva glavna koordinirajuća centra: opštinu i industrijski ili poljoprivredni sindikat. Pojedinač bi se, u industrijskom sindikatu, povezivao sa svojim drugovima preko pogona, gde bi u toj osnovnoj organizaciji birao radnički savet, a različiti radnički saveti obrazovali bi radnički savet fabrike i tako sve do sindikata industrijske grane, a sindikati svih industrijskih grana obrazovali bi nacionalne federacije koje bi se upravljale na osnovu analiza i podataka dobijenih od proizvodnih i statističkih saveza, a sve zajedno bi obrazovale asocijaciju industrijske proizvodnje koja bi koordinirala različite industrijske grane. Slično ovoj shemi, i seljaci bi birali svoje savete, počev od osnovnih kolektiva pa preko asocijacije poljoprivredne proizvodnje, da bi na kraju, na vrhu, zajedno s asocijacijom industrijske proizvodnje, obrazovali nacionalnu federaciju.

Kao stanovnici opštine, pojedinci bi se organizovali u autonomne komune (neka vrsta interesne zajednice) koje bi na sebe preuzele brigu o zdravlju, stanovima, urbanizmu, itd. Komune bi se, na osnovu svojih potreba i slobodno izražene želje, integrisale u oblasnu federaciju, a ove u regionalnu i, na kraju, u iberijsku konfederaciju autonomnih slobodarskih komuna, čije bi vrhovno telo bio godišnji kongres. Za organizovanje raspodele proizvoda i za poboljšanje snabdevanja komuna stvorili bi se određeni organi, kao na primer Konfederalni savet za proizvodnju i raspodelu, u kome bi bile neposredno zastupljene nacionalne federacije za proizvodnju i komune preko svog godišnjeg kongresa.³⁰

Poljoprivredni kolektivi, koji su obrazovani za vreme građanskog rata, preuzeli su na sebe i ekonomsko i komunalno upravljanje, a u većini slučajeva celokupnu aktivnost držali su u svojim rukama i kontrolisali anarhosindikati. U svakom selu je opšta skupština seljaka birala svoj upravni odbor. Jedino je sekretar odbora bio profesionalno lice, a svi ostali članovi nisu napuštali svoja radna mesta. Rad je bio obavezan za sva lica sposobna za rad od 18 do 60 godina starosti. Seljaci u tim kolektivima organizovani su u grupe od 10 i više lica, na čelu sa jednim izabranim delegatom. Svaka takva grupa dobijala je određenu površinu zemlje za obrađivanje ili neku drugu vrstu rada, već prema prirodi proizvodnje i starosti njenih članova. Upravni odbor se sastajao svake noći sa delegatima grupa. Što se tiče lokalne samouprave, komunalno (opštinsko) rukovodstvo sazivalo je opštu skupštinu na kojoj je podnosilo izvještaj o svome radu.

30

El Congreso Confederal de Zaragoza
(zapisnici i odluke Kongresa španske
Nacionalne konfederacije rada, maj 1936),

Ediciones CNT — s.l. — s.a.; »Dictamen
sobre el comunismo libertario«, str.
168—202.

Imovina je bila zajednička, kolektivna, osim ličnih predmeta, nameštaja, okućnice, živine u manjem obimu i alata za domaću i ličnu upotrebu. Zanatlije (stolari, obučari, berberi i ostali) takođe su bili organizovani u kolektive.

Bilo je nekoliko različitih sistema raspodele. Najčešće je raspodela vršena na osnovu potreba članova svake porodice. Svaki je domaćin dobio, kao dnevni prihod, jedan bon u određenom iznosu pezeta, koji mu je vredeo jedino za nabavu proizvoda u opštinskim prodavnicama. Neurošeni deo upisivan je, kao iznos u pezetama, kao individualna uštedovina. Na osnovu vrednosti bona mogla se podići i određena, u to vreme prilično ograničena, količina novca, za sitnije potrebe. Stanarina, struja, lekarske usluge, lekovi, pomoć starim osobama, itd. bili su besplatni, a takođe školovanje, koje je bilo obavezno za svu decu do 14 godina, a deci je bio zabranjen fizički rad.

Pristupanje ovim kolektivima trebalo je da bude, u načelu, dobrovoljno. Na sitne zemljoposjednike po pravilu nije vršen pritisak da uđu u kolektive, ali su oni većinom sami tražili da uđu u kolektive jer su samo na taj način imali pravo na korišćenje komunalnih usluga i trgovine. Sitni posjednici nisu mogli da imaju više zemlje nego što su mogli sami da obrađuju. Najveći deo zemlje ovih kolektiva dobijen je agrarnom reformom ili nasilnim oduzimanjem veleposedničke zemlje, a u nekim krajevima je bilo i razmene parcela sa sitnim posednicima da bi se dobila veća i povezanija celina.

Proces kolektivizacije bio je, u stvari, prilično težak i protivrečan. Ponekad je prisustvo vojnih jedinica (u to vreme svaka politička i sindikalna organizacija imala je svoje vojne jedinice) imalo karakter pritiska i ubrzavalo je taj proces. Ipak, najveći pritisak je dolazio iz samog položaja sitnih sopstvenika kojima je bilo zabranjeno da koriste najamnu radnu snagu, a svoje proizvode mogli su da prodaju jedino komunalnoj trgovini. Zabeleženo je da je, ipak, u najvećem broju slučajeva sitni posednik prihvatao novo stanje bez većeg otpora, a bilo je i slučajeva organizovane proizvodne saradnje između sitnih posednika i poljoprivrednih kolektiva.

Samo u delovima Aragonije koji su tada bili u republikanskoj zoni obrazovano je oko 450 poljoprivrednih kolektiva sa oko pola miliona članova. U provinciji Valensiji, koja je i najbogatija poljoprivredna oblast Španije, bilo je oko 900 poljoprivrednih kolektiva, a njihova proizvodnja limuna i narandži i drugih proizvoda iz te oblasti dostizala je čak oko 100% ukupne proizvodnje. U Kastilji je bilo oko 300 takvih kolektiva sa oko 100.000 članova, a proces kolektivizacije počeo je da se širi i na neke druge oblasti. U svim ovim oblastima nisu bili samo anarhosindikalisti protagonisti ovog procesa, već je bilo i mnogo socijalista, katolika, pa i komunista (naročito u Austriji), koji su i sami pokretali inicijativu za kolektivizaciju.

Tamo gdje nije bilo političkog pritiska, koji se vršio raznim ekonomskim, administrativnim i fiskalnim merama, ovi poljoprivredni kolektivi imali su prilično uspeha u povećanju proizvodnje i u organizovanju života u selima.

Proces socijalizacije i radničkog upravljanja bio je dobio svoje oblike i u industriji, naročito u Kataloniji, koja je najrazvijenija industrijska oblast Španije. Kada su vlasnici mnogih fabrika i preduzeća pobjegli na početku rata, radnici su odmah, spontano, preuzeli rukovođenje tim fabrikama. Prva četiri meseca građanskog rata radnici iz Nacionalne konfederacije rada upravljali su fabrikama preko revolucionarnih komiteta, često pomognuti od stručnog kadra koji je ranije radio za privatnog poslodavca. U velikom broju slučajeva inženjeri i tehničari prihvatili su saradnju sa revolucionarnim komitetima i time olakšavali proces socijalizacije industrije i njeno funkcionisanje u veoma teškim uslovima građanskog rata.

Već u oktobru 1936. godine, tri meseca nakon izbijanja građanskog rata, u Barceloni je održan kongres katalonskih sindikalnih organizacija, na kome je bilo zastupljeno 600.000 radnika i na kome je bila doneta odluka o socijalizaciji industrije, što je potvrdila i katalonska vlada dekretom od 24. oktobra 1936, s tim što je uvela vladinu kontrolu u svakom preduzeću. Na osnovu ovog dekreta obrazovana su dva sektora u industriji, socijalizovani, za sva preduzeća preko stotinu radnika, a ostala su bila privatna. Međutim, preduzeća sa 50 do 100 radnika mogla su da pređu u socijalizovani sektor ako to zahtevaju tri četvrtine radnika, ili ako je vlasnik napustio preduzeće, ili ako je od narodnog suda osuđen kao »pobunjenik«. Takođe su prešla u socijalizovani sektor i mnoga preduzeća važna za nacionalnu i vojnu privredu.

Socijalizovano preduzeće imalo je upravni odbor od 5 do 15 članova, izabran od radnika na opštoj skupštini, sa mandatom od dve godine, s tim što se polovina članova birala svake godine. Upravni odbor je imenovao direktora uz saglasnost kontrolne komisije. Pored toga, vlada je neposredno postavljala jednog svog posmatrača za svaki upravni odbor. Prema tome, taj sistem nije bio potpuno samoupravljanje, već jedna vrsta koparticipacije s državom. I u sitnim privatnim preduzećima takođe je biran radnički savet, sa zadatkom da kontroliše proizvodnju i uslove rada.

Nagrađivanje u tim socijalizovanim preduzećima nije bilo prema učinku, već prema radnom mestu, a ostvareni dohodak nije raspoređivan na nivou preduzeća, već je odlazio u državnu kasu.

Ovaj sistem je bio, u stvari, kompromis između aspiracija radnika za autonomiju i samoupravljanje i državnih interesa u to vreme. Mnoge inicijative radnika bile su često puta poništavane intervencijom državnih organa i njihovih predstavnika u preduzećima. Na tom terenu je došlo do sukoba između sindikalnih komiteta, koji su težili sve većoj autonomiji radničkih kolektiva, i državnih predstavnika, pomognutih od političkih partija koje su bile protiv socijalizacije industrije u to vreme.

U gotovo svim mestima u Kataloniji bila je izvršena municipalizacija stanova. Takođe su i železnički transport, pomorski transport, gradski saobraćaj u Barceloni i komunalni servisi za snabdevanje električnom energijom, zdravstvo, itd. bili organizovani na kolektivističkoj osnovi pod neposrednim uticajem radničkih sindikata.

Zanimljivo je da su, u ovome procesu, sindikati preuzeli na sebe ne samo ekonomske funkcije, već i političke i društvene funkcije, kao što su

odbrana, javni red, kontrola granica, snabdevanje stanovništva, organizovanje narodnog sudstva, itd.

Ovi oblici vlasti radničke i seljačke baze nisu se bili proširili na celu republikansku teritoriju, a razlog je tadašnja ratna situacija, posebno različite koncepcije o karakteru rata protiv reakcionarnih snaga, militarističke pobune i međunarodne fašističke intervencije. Velik uticaj na ovaj proces, kao i na politiku vođenja rata i, uopšte, na politiku vlade Narodnog fronta, imali su strani interesi koji su se ostvarivali preko određenih političkih partija.

Do sada nije dovoljno analiziran odnos između karaktera tih poljoprivrednih kolektiva i socijalizovanih preduzeća u vezi sa dotadašnjim stavovima, u marksističkim i anarhističkim redovima, o proizvodnim zadrugama koje su i za jedne i za druge bile neka predfaza socijalizma. Treba takođe zabeležiti da je u tome procesu kolektivizacije i socijalizacije došlo do pojave partikularističkih interesa, do neke vrste »buržoaskog kooperativizma«, kako to kaže Hose Peirats,³¹ jedan od glavnih istoričara anarhosindikalističkog pokreta u Španiji.

Takođe nije dovoljno analiziran politički sukob između vodećih snaga u Španskoj republici za vreme građanskog rata oko pitanja revolucije i odbrane od reakcionarne i fašističke najezde. Borba se vodila oko teza: da li najpre pobeđa u ratu, pa zatim revolucija, ili istovremenost revolucije i borbe protiv reakcije i fašizma. Političke snage u vladi Narodnog fronta, koje su bile protiv revolucionarnih promena, pod neposrednim uticajem Staljina, koji je čak u jednom pismu savetovao Largu Kabaljeru da se ne diraju republikanske institucije, uspele su da se proces kolektivizacije i socijalizacije umrtvi, često i vojnom intervencijom, što je sa svoje strane bio jedan od nimalo sporednih uzroka propasti Španske republike i Franckove pobeđe.

Savremeni anarhizam

U redovima današnjih anarhista javlja se preispitivanje ranijih stavova, posebno stavova prema marksizmu, koji je dugo bio potcenjivan, a ponekad i smatran ideologijom buržoaskih intelektualaca. U redovima anarhosindikalista marksizam je bio prisutan i prihvaćen delimično, kao ekonomska kritika buržoaskog društva. U tom smislu je karakterističan zahtev koji je još 1927. godine uputio anarhistima i anarhosindikalistima Huan Peiro³²:

31

Jose Peirats, najznačajniji istoričar španskog anarhosindikalizma. Autor monumentalnog dela *La CNT en la revolucion española* (u tri toma); prvo izdanje u Buenos Airesu, a drugo u Parizu (Ruedo Iberico, 1970).

32

Juan Peiro, staklarski radnik, dugogodišnji generalni sekretar španske Nacionalne konfederacije rada, direktor lista »Solidaridad obrera«. U vladi Larga Kabaljera (1936—1937) ministar industrije, najistaknutija figura španskog anarhosindikalizma. Posle španskog građanskog rata prebegao u Francusku,

»Intelektualna zaostalost anarhizma najčešće se pokazuje, na primer, u zbrci oko izraza 'marksizam' i 'marksistički'. Govori se s ironijom i priličnim nipodaštavanjem o marksizmu, a takav stav nije ništa drugo do dokaz dubokog nepoznavanja važnosti i dalekosežnosti ekonomskog učenja ovoga nemačkog filozofa. Tako je temeljita Marksova kritika kapitalističkog društva, tako je duboko njegovo učenje o istorijskom materijalizmu, razrađeno kao sistem, da je i sam Bakunjin, Marksov smrtni neprijatelj, morao da prizna i pozdravi njegovo delo kao ekonomiste i filozofa.«³³

Posle španskog građanskog rata, a naročito posle drugog svetskog rata, u anarhističkim redovima razvila se oštra polemika o uzrocima propasti Španske republike i ulozi anarhističkog pokreta u španskom građanskom ratu. U toj polemici, koja je zahvatila anarhiste iz celog sveta, iskristalisala su se dva osnovna stanovišta: »čisto« anarhističko (apolitičko), koje je osuđivalo saradnju anarhista i anarhosindikalista sa političkim partijama Narodnog fronta za vreme građanskog rata, i »revizionističko« (političko), koje je branilo tu saradnju. Iz te polemike niklo je jezgro »neoanarhista« koji su postepeno razvijali ideju o nužnosti preispitivanja tradicionalnih anarhističkih stavova i postepeno se približavalo marksizmu, ali ne napuštajući osnovne anarhističke ideje. Među njima je bio najistaknutiji Abraham Giljen.³⁴

Početak 1966. godine časopis »Presencia«, koji su u Parizu izdavali španski i francuski anarhisti, pokrenuo je polemiku o dogmatizmu u anarhističkom pokretu, pa je u kritici dogmatizma u samom anarhističkom pokretu iskristalisana misao da je potrebno učiniti kraj »antimarksističkom dogmatizmu u anarhizmu«. U toj polemici je karakteristična misao uglednog anarhističkog mislioca Edgara Emilia Rodrigesa³⁵ koji ističe da, bez obzira na to šta ko kaže, ostaje »fundamentalna činjenica marksizma: da je ekonomija — u svom najširem smislu, to jest ekonomska struktura društva — substratum na kome se izdiže celokupna superstruktura. Pretendovanje da se menja ta superstruktura, a da se ne menja substratum, znači ograničiti se na reformu bez ikakvog životnog sadržaja. Srušiti jednu vladu, a istovremeno zadržati ekonomsku strukturu koja je omogućila njeno postojanje značilo bi isto što i nezahvatanje u sam koren stvari. Revolucija znači korenitu izmenu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, neophodan uslov za stvaranje nove superstrukture«. Smatra da je anahronizam, naivnost i dokaz ideološke krutosti suprotstavljati filozofiju slobode Marksovom učenju. On insistira na tome da je potrebno prihvatiti Marksov doprinos analizi društvene stvarnosti, jer ta analiza obezbeđuje objektivnost.

gde je ostao u koncentracionom logoru, gde su ga zatekli nemački okupatori i predali Franku. Streljan je u Julu 1942.

33

Juan Peiro, op. cit., str. 173.

34

Abraham Guillen (Abraham Giljen), ekonomist, razvio vrlo intenzivan publicistički rad u Latinskoj Americi, gde se sklonio posle španskog građanskog rata, u kojem je učestvovao kao ratni komesar divizije I korpusa. Autor je preko dvadeset studija, među kojima se ističu

»Gradska gerila«, »Izazov Pentagonu« i »Neposredna demokratija«, u kojoj jednu glavu posvećuje samoupravljanju u Jugoslaviji. Bio je aktivan u anarhosindikalističkom pokretu, a posle drugog svetskog rata napušta anarhizam i pokušava »približiti« anarhizam marksizmu. Sada živi u Madridu.

35

Edgar-Emilio Rodriguez, *Acabemos con el dogmatismo antimarxista*, Presencia, br. 2, januar-februar 1966, Paris.

Danas anarhisti počinju da sve više uviđaju da njihova želja za »uništenjem buržoaske državne mašine i njena zamena novom organizacijom društvenog života — komunom« nije vezana samo za »definitivni obračun«, već i za svakodnevnu borbu, za revolucionarno učešće u objektivnim procesima u društvu, pa iako još uglavnom tvrde da se buržoaska država ne menja i da ne može da se menja, ipak na terenu politike, na terenu protivrečnosti između buržoaske države i društva — na terenu na kome se danas vodi glavna klasna borba — nalaze mesta za svoju borbu, i to u smislu postepenog osvajanja pozicija kroz uticaj na osnovne društvene asocijacije, i javljaju se kao aktivisti u rešavanju problema mesnih zajednica, u ekološkom pokretu, pokretu žena, itd., prelazeći tako sa nekadašnje sindikalističke strategije i borbe za »sve ili ništa« na politički teren, prećutno prihvatajući političke oblike borbe protiv buržoaske države.

Poslednjih 15 do 20 godina ideja samoupravljanja izvršila je, po mom mišljenju, dejstvo »kulturne revolucije« u radničkom pokretu zapadne Evrope, a naročito u anarhističkom pokretu. Razvila se veoma široka publicistička aktivnost oko samoupravljanja, tako da odnos prema samoupravljanju počinje da postaje sve više i kriterij revolucionarnog ponašanja.

U sadašnjoj debati o samoupravljanju u radničkom pokretu u zapadnoj Evropi naziru se četiri različita stava: *socijalistički* i *komunistički*, u različitim nijansama, koji još drži u važnosti koncepciju o transmisijama, to jest kontrolu od gore na dole, a koji »samoupravljanje« uglavnom koristi u izborne svrhe; *stari anarhosindikalistički*, danas uglavnom marginalan, ali u kome još postoje snažne tendencije i sećanje na radničke savete i radničke skupštine iz ranijih epoha; *zadružni pokret*, u suštini apolitički, koji se trudi da obezbedi izlazak iz krize mnogih preduzeća pogođenih daljim razvojem kapitalizma, a često s namerom da bude nekakva alternativa kako socijalizmu, tako i kapitalizmu; *mnogobrojne autonomne grupe*, posebno omladinske, koje ne učestvuju direktno u aktivnostima političkih partija, koje takođe odbacuju jednostranost sindikata i traže oblike integralnog oslobođenja na osnovu analize visoko razvijenog industrijalizovanog društva i koje se, u tim analizama, identifikuju sa marksistima kao što su Erih From, Korš, i drugi. Ove grupe, veoma aktivne u razvijenim kapitalističkim zemljama Zapada brane tezu da se u tim zemljama pitanje socijalističke revolucije postavlja sasvim drukčije nego u zemljama u kojima je ta revolucija dovela na vlast komunističke partije i sasvim drukčije od onoga kako je to zamišljao tradicionalni anarhizam. Oni polaze od stava da je u razvijenim zemljama teško zamisliti socijalističku revoluciju ako rešenja koja nudi revolucija nisu već postala, praktični i racionalni, sastavni deo alternative kapitalističkom sistemu, alternative koja bi nosila u sebi pozitivne elemente jednog projekta koji bi unapred bio prihvaćen od većine kao put za stvarnu transformaciju društva i to na terenu proizvodnje, potrošnje i opštih društvenih odnosa, u kojoj bi najšire mase bile protagonisti revolucije i koje bi već sada u svom ponašanju delovale kao anticipacija budućih odnosa.

U dosadašnjim socijalističkim revolucijama, koje su pobedile u zemljama u kojima je kapitalizam bio slabo razvijen i u kojima je bilo mnogo predkapitalističkih elemenata, protagonisti revolucije bile su avangarde ide-

ološki zadojene socijalističkim učenjima (uglavnom marksističkim) čija je osnovna snaga, instrument, bila centralistička partija, a njen osnovni i neposredni cilj osvajanje državne vlasti. Tradicionalni anarhisti su polagali nadu u sindikat kao instrument društvene revolucije koju »specifične grupe« anarhista treba da kanališu ka anarhiji. Danas i marksisti i anarhisti, bar se to nazire kao proces, polaze od gotovo istih premisa, naime da se problemi odnosa avangarde i masa ne redukuju više na problem »partija« ili »sindikata«, već da se u svakodnevnoj i spontanoj akciji masa sve više učvršćuju specifični oblici stvarnog učešća klase (i mase uopšte) u procesu osvajanja svih onih institucija koje se have svakodnevnim problemima. Na tom terenu se anarhistička »direktna akcija« i »spontanost« približavaju problematici »samoupravljanja« koje se već uveliko javlja i kao projekt i kao određena praksa (u opštinama, preduzećima, školama, univerzitetima, itd.), praksa u kojoj se prevazilazi klasična opozicija centralizam-spontanost i u kojoj dolazi do izražaja pluralizam interesa.

Na kraju, rekao bih, kao svoj komentar, da antinomija spontanost-organizovanost ili utopija-naučnost neće biti rešena sve dok revolucija ne bude stigla do svog vrhunca, a to bi bio, u stvari, momenat identifikacije spontanog i racionalnog. Međutim, teško je zamisliti takvu identifikaciju, jer bi ona značila stagnaciju u razvoju ljudskog roda. To isto bih rekao za antinomiju volutarizam-determinizam. Eto zašto smatram da će anarhizam još dugo biti ne alternativa (kako to žele da prikažu neki anarhisti) naučnom socijalizmu, ali svakako njegov stalni pratilac i dopuna.